

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΚΟΝΣΤΡΟΥΞΙΟΝΙΣΜΟΣ

*«Κάθε γνώση είναι πολιτική και η άρνηση
της πολιτικής της φύσης είναι μια πολιτική πράξη»
(Wilden, 1972)*

ΕΡΓΑΣΙΑ Β' ΕΤΟΥΣ

Αλεξάνδρα Ρίτσου, Ανεζία Κουνέλη, Σημέλα Χρήστου

ΣΚΕΨΥΣ

Αθήνα, 2012

*«Έχουμε μια βαθιά άγνοια και
δεν υπάρχει ανταγωνισμός στην άγνοια»
(Bateson, 1978)*

Η **Συστημική προσέγγιση** έκανε την εμφάνισή της στα μέσα περίπου του 20ού αιώνα ως ένας ολιστικός τρόπος αντίληψης και διερεύνησης των φυσικών και ψυχοκοινωνικών φαινομένων. Η συστημική προσέγγιση ήρθε σε αντιδιαστολή με τον μέχρι τότε κυρίαρχο γραμμικό και αναλυτικό τρόπο προσέγγισης, που είχε καθιερωθεί κυρίως στο χώρο των φυσικών επιστημών. Ακολουθώντας τις βασικές αρχές των συστημάτων, την αυτοοργάνωση και την εξέλιξη, η συστημική θεώρηση ακολούθησε μια πορεία εξέλιξης και εμπλουτισμού των αρχών της καθ' όλη τη διάρκεια της παρουσίας της. Έτσι, αφομοιώνει και ενσωματώνει ρεύματα και τάσεις που την οδηγούν σε κυκλική θεώρηση των σχέσεων, συνεχή αναστοχασμό και αυτοκριτική. Αποτελεί λοιπόν ένα ανοιχτό σύστημα μέσα στο οποίο αναπτύσσονται τόσο ξεχωριστές σχολές όσο και συνθετικές τάσεις.

Οι εξελίξεις στον ευρύτερο επιστημολογικό χώρο και ιδίως η εμφάνιση των θέσεων του κονστρουκτιβισμού, του κονστρουξιονισμού και αργότερα του κοινωνικού κονστρουξιονισμού επηρέασαν σημαντικά το θεωρητικό πλαίσιο και τη θεραπευτική προσέγγιση τις τελευταίες δεκαετίες. Με βάση τις επιδράσεις που δέχτηκε διαμορφώθηκαν δύο κύριες περίοδοι: η πρώτη ως το 1980, που ορίζεται ως Α' τάξης κυβερνητική περίοδος και η Β' τάξης κυβερνητική περίοδος, ως σήμερα.

Πιο συγκεκριμένα, η **Συστημική προσέγγιση την πρώτη περίοδο** επηρεάστηκε από τη Γενική Θεωρία Συστημάτων και από την κυβερνητική επιστήμη. Βασική αρχή είναι ότι ο θεραπευτής παρατηρεί το σύστημα και με βάση τις πληροφορίες που συγκεντρώνει διαμορφώνει υποθέσεις και παρεμβάσεις. Η αντικειμενική παρατήρηση του συστήματος της οικογένειας από τον ερευνητή ή τον θεραπευτή είναι σύμφωνη με την ευρύτερη τάση του μοντερνισμού για την ύπαρξη μιας αντικειμενικής πραγματικότητας που μπορεί να καταγραφεί (Παπαδιώτη-Αθανασίου, 2000). Από την δεκαετία όμως του '80 και εξής, οι «παλαιές» σχολές συστημικής θεραπείας (π.χ. στρατηγική, δομική) έχασαν σταδιακά την αίγλη τους και έδωσαν την θέση τους σε ρεύματα του μεταμοντερνισμού που έθεταν υπό αμφισβήτηση την επιστημονική σκέψη ότι οι αλήθειες είναι αντικειμενικές και ότι έχουν εφαρμογή σε όλα τα πολιτισμικά πλαίσια. Η αυθεντία και η «εξουσία» που απέπνεαν οι συστημικοί θεραπευτές της λεγόμενης πρώτης γενιάς, άρχισαν να δέχονται έντονη κριτική. Βέβαια, η αμφισβήτηση της αυθεντίας και της ηγεμονίας επικρατούσε τότε σε όλους τους χώρους της πολιτικής και κοινωνικής ζωής.

Έτσι, στην δεκαετία του '80, ο μεταμοντερνισμός εκφράστηκε στην οικογενειακή θεραπεία με την στροφή της στην **Β' Κυβερνητική**, δηλαδή με την συνειδητοποίηση των θεραπευτών πως δεν μπορούν να είναι ουδέτεροι παρατηρητές και εξωτερικοί ρυθμιστές του οικογενειακού συστήματος (όπως ίσχυε στην Α' Κυβερνητική), αλλά είναι συμμετοχοί που κουβαλούν τις δικές τους αξίες και αντιλήψεις. Αρχικά, ο όρος «ουδετερότητα» χρησιμοποιήθηκε

για να εκφράσει την ιδέα της ενεργητικής αποφυγής της αποδοχής της θέσης κάποιου ως πιο σωστή από τη θέση κάποιου άλλου. Με την υιοθέτηση ουδέτερης στάσης, ο θεραπευτής θα μπορούσε να προστατευτεί από την υιοθέτηση μια προκατειλημμένης στάσης σε σχέση με τους θεραπευόμενους, την υποστήριξη συγκεκριμένων κοινωνικών ή ηθικών απόψεων και από τον επηρεασμό του θεραπευόμενου προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση. Η αρχή της ουδετερότητας έγινε αντικείμενο κριτικής από τους υποστηρικτές της Β' Κυβερνητικής, που αναίρεσαν την διάκριση ανάμεσα στον παρατηρητή και το αντικείμενο παρατήρησης, και έτσι κατέστησαν την έννοια της ουδετερότητας ως μη υφιστάμενη: οι θεωρίες και οι προκαταλήψεις του παρατηρητή οπωσδήποτε «μολύνουν» κάθε προσπάθεια περιγραφής (Boscolo-Bertrado, 2008). Όπως αναφέρουν οι Τσέλιου και Ψαρόπουλος (2002), η Β' Κυβερνητική ονομάζεται και Κυβερνητική του παρατηρητή (von Foerster, 1981) καθώς ενώνει τον παρατηρητή και το παρατηρούμενο αντικείμενο στο παρατηρούν σύστημα, καταργώντας την διαχωριστική γραμμή ανάμεσα σε υποκείμενο και αντικείμενο γνώσης και τοποθετώντας την αντικειμενικότητα και την αλήθεια σε παρένθεση (Maturana & Valera, 1984).

Ο **κονστρουκτιβισμός**, ως ρεύμα της Β' Κυβερνητικής, με κύριους εκπροσώπους τους Maturana & Varela (1980), von Foerster (1981), von Glasersfeld (1987), ήταν το κυρίαρχο φιλοσοφικό ρεύμα που επηρέασε την οικογενειακή θεραπεία, με την έμφαση που έδινε στην κατασκευή της πραγματικότητας από τον ανθρώπινο νου και στη νοηματοδότηση των εμπειριών, μια νοηματοδότηση που προηγείται της συμπεριφοράς. Η στροφή προς τη δεύτερη κυβερνητική και προς τον κονστρουκτιβισμό βρήκε εξαιρετους εκφραστές στα πρόσωπα των Boscolo & Cecchin, συνιδρυτές μαζί με την Pallazoli & Prata της σχολής του Μιλάνου, μιας σχολής που μετεξελίχθηκε σε ένα αφηγηματικό-συζητησιακό μοντέλο, εμπνευσμένο από τον κοινωνικό κονστρουξιονισμό. Αρχικά, η πρωταρχική ομάδα του Μιλάνου συσχέτιζε τα συμπτώματα ή τα προβλήματα του ενός ή περισσότερων μελών μιας οικογένειας με ένα παθολογικό «οικογενειακό παιχνίδι». Πέραν της διάγνωσης, η ομάδα του Μιλάνου ασχολούταν αποκλειστικά με την παθογένεση, δηλαδή πώς συγκεκριμένα συμπτώματα αναπτύσσονταν από συγκεκριμένες συγκρούσεις και σχεσιακά πρότυπα συμπεριφοράς. Αυτό ήταν σύμφωνο με την κυβερνητική πρώτης τάξης, στην οποία ο παρατηρητής και αυτό που παρατηρούσε ήταν ξεχωριστά, και το έργο του θεραπευτή ήταν να «ανακαλύψει» το παθολογικό παιχνίδι. (Boscolo-Bertrado, 2008).

Η Παπαδιώτη-Αθανασίου (2000) αναφέρει ότι σύμφωνα με τον Pare (1995), ο κονστρουκτιβισμός δίνει έμφαση στον παρατηρητή ως σημείο αναφοράς της γνώσης και υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει αντικειμενική πραγματικότητα έξω από το υποκείμενο. Επίσης, παραπέμπει στην Hoffman (1988), που γράφει σχετικά με αυτό: «ο κονστρουκτιβισμός θεωρεί ότι η δομή του νευρικού μας συστήματος, από την φύση της, δεν μας επιτρέπει να γνωρίζουμε τι

πραγματικά υπάρχει έξω από εμάς. Ως εκ τούτου, μεταφερόμαστε από την πραγματικότητα του παρατηρούμενου αντικειμένου στην πραγματικότητα ενός παρατηρούντος υποκειμένου».

Οι θέσεις για τον υποκειμενικό χαρακτήρα της πραγματικότητας είχαν ήδη τεθεί από φιλοσόφους όπως ο Kant, ο Vico & ο Wittgenstein και έπειτα ενισχύθηκαν από το χώρο της βιολογίας με τις θέσεις των Maturana & Varela (Παπαδιώτη-Αθανασίου, 2000). Συγκεκριμένα, ο ριζοσπαστικός H. Maturana, θεωρεί την πραγματικότητα ως μια υπόθεση που ταιριάζει σε αυτό που παρατηρούμε και που χρειάζεται την συναίνεση (consensus) και την ευθύνη του παρατηρητή για να πιστοποιηθεί. Η Hoffman (1995) παραθέτει την κλιμακούμενη πορεία του κονστρουκτιβισμού από τις μετριοπαθείς αντιλήψεις του G. Kelly, περί νοητικών κατασκευών, έως τις ριζοσπαστικές αντιλήψεις του Von Glasersfeld, ο οποίος θεωρεί ότι η πραγματικότητα δημιουργείται στο νευρικό μας σύστημα.

Ο όρος κονστρουκτιβισμός αναφέρεται κυρίως από ψυχολογικές θεωρίες, που δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στην ατομική ψυχολογική κατασκευή του κόσμου και της πραγματικότητας. Συγκεκριμένα, η θεωρία του J. Piaget για τη διεργασία ανάπτυξης της γνώσης συχνά ορίζεται ως κονστρουκτιβιστική. Η πραγματικότητα προσομοιώνεται στο υπάρχον σύστημα κατανόησης του παιδιού, ταυτόχρονα όμως, μέσω της επιπρόσθετης διαδικασίας της προσαρμογής, το γνωστικό σύστημα προσαρμόζεται το ίδιο στην δομή του κόσμου (Gergen, 1994). Ο όρος κονστρουκτιβισμός από την άλλη, αναφέρεται στην επιστημολογική θέση της απόκτησης της γνώσης. Για τον κονστρουκτιβισμό, η πραγματικότητα είναι μια νοητική κατασκευή που επικεντρώνεται στο άτομο και την προσωπική ευθύνη αντί για την συλλογική και κοινωνική ευθύνη που προέβλεπε κατόπιν ο κονστρουξιονισμός και κοινωνικός κονστρουξιονισμός (Ανδρουτσοπούλου, 2004).

Ο **κονστρουξιονισμός**, ως θεωρητικό ρεύμα, οδήγησε σε μία σχετικιστική θέση για τον κόσμο. Το παράδειγμα του Bateson (όπως το αναφέρουν οι Boscolo & Bertrado, 2008) για τον άνθρωπο που κόβει το δέντρο με το τσεκούρι, επιτρέπει να δούμε τη συμπληρωματική σχέση μεταξύ της γραμμικής αιτιότητας και της κυκλικής αιτιότητας. Στο πρώτο επίπεδο, το άτομο θεωρείται παρατηρητής (κονστρουκτιβισμός), ενώ στο επίπεδο του νου που βρίσκεται μέσα στο σύστημα, συνδέεται ο παρατηρητής με αυτό που βρίσκεται υπό παρατήρηση (κονστρουξιονισμός). Βέβαια, το επιστημολογικό θέμα της διαμόρφωσης της γνώσης για τον κόσμο είχε ήδη τεθεί από το χώρο της φιλοσοφίας. Από τις αρχές του 20ού αιώνα, οι φυσικές επιστήμες πραγματεύονταν την ιδέα του αναπόφευκτου της ασάφειας, της αβεβαιότητας και της σχετικότητας, κάτι ανάλογο με αυτό που είχαν κάνει φιλόσοφοι όπως ο Ηράκλειτος και ο Παρμενίδης. Χαρακτηριστικό είναι το έργο του Foucault της δεκαετίας του 1960 (με την κριτική που άσκησε στο ψυχιατρικό κατεστημένο), το έργο του Derrida, αλλά και των νέο-μαρξιστών της σχολής της

Φρανκφούρτης που άσκησαν σημαντική επιρροή στο θέμα της ύπαρξης ή όχι αντικειμενικής αλήθειας (Ανδρουτσοπούλου, 2004).

Επέκταση και συμπλήρωμα του κονστρουξιονισμού αποτελεί ο **κοινωνικός κονστρουξιονισμός**, που στις αρχές της δεκαετίας του '90 ήρθε να καλύψει την διχοτόμηση ανάμεσα στον παρατηρητή και σε αυτό που παρατηρείται, που μέχρι τότε θεωρούνταν δύο ξεχωριστές οντότητες. Ο Αμερικανός κοινωνικός ψυχολόγος Kenneth Gergen είναι ο κύριος εκπρόσωπος του κοινωνικού κονστρουξιονισμού (von Schlippe & Schweitzer, 2008). Ο ίδιος προτείνει πως η πραγματικότητα είναι μια γλωσσική κατασκευή, παράγωγο ενός συγκεκριμένου ιστορικού και πολιτισμικού πλαισίου και όχι παράγωγο του νου. Επίσης, ο Gergen θεωρεί ότι ο άνθρωπος «είναι όπως τον αντιλαμβάνονται οι άλλοι –και ο ίδιος». Ο Gergen θεωρεί ότι ο άνθρωπος βρίσκεται σε αλληλεπιδραστική σχέση με το τι αντιλαμβάνονται και οι άλλοι γι' αυτόν. Διαμορφώνουμε τον κόσμο που ζούμε και επομένως δημιουργούμε την πραγματικότητά μας σε ένα κοινωνικό πλαίσιο μαζί με τους άλλους (Lax, 2006). Για τον Gergen (1994), το άτομο παραμένει πάντα βασικό στοιχείο στις σχέσεις με τον άλλον.

Σύγκριση Κονστρουκτιβισμού και (Κοινωνικού) Κονστρουξιονισμού

Κοινά σημεία:

Κονστρουκτιβισμός & Κονστρουξιονισμός: δεν υπάρχει «αντικειμενική πραγματικότητα», ο κόσμος είναι νοητική και κοινωνική κατασκευή, δεν υπάρχει γνώση η οποία προέρχεται από ουδέτερη παρατήρηση και από ένα ουδέτερο παρατηρητή

Σημεία διαφοράς:

Κονστρουκτιβισμός: το άτομο και ο νους του δημιουργεί τον κόσμο, ψυχολογική, βιολογική, γνωστική κατασκευή, επικεντρώνεται στον παρατηρητή και τις νοητικές του κατασκευές, υποκειμενική πραγματικότητα και προσωπική ερμηνεία της πραγματικότητας

(Κοινωνικός) Κονστρουξιονισμός: η γνώση είναι κατασκευή συσχέτισης και συντονισμού των ατόμων μεταξύ τους (κατασκευάζεται δι-υποκειμενικά /διαπροσωπικά), γλωσσική κατασκευή, τονίζει την ιδέα των σχέσεων. Η πραγματικότητα διαμορφώνεται μέσα στον πολιτισμό και το κοινωνικό πλαίσιο που τα άτομα είναι ενταγμένα.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, βασική θέση του **κοινωνικού κονστρουξιονισμού** είναι ότι δεν υπάρχει αντικειμενική αλήθεια, μόνο εκδοχές της πραγματικότητας. Η γνώση είναι προϊόν της κοινωνικής αλληλεπίδρασης.

Ο Gergen(1990) λοιπόν θεωρεί τον κοινωνικό κονστρουξιονισμό ως «μεταμοντέρνα» θεωρία, η οποία προσπαθεί να αντικαταστήσει τις μοντέρνες ιδέες με ένα «μοντέλο ανθρώπου ως κοινωνικής κατασκευής, του οποίου οι ενέργειες είναι πολλαπλά συνυφασμένες με τις κοινωνικές διαδικασίες».

Το **μεταμοντέρνο** είναι ένα φιλοσοφικό ρεύμα που ξεκίνησε από τη Γαλλία με κύριους εκπρόσωπους τους Foucault, Lyotard και Derrida (von Schlippe & Schweitzer, 2008). Κύρια αρχή του μεταμοντερνισμού είναι η αμφισβήτηση της ύπαρξης μιας αντικειμενικής γνώσης και αμερόληπτης επιστήμης που αποτελούν πεποιθήσεις του μοντερνισμού. Το μεταμοντέρνο υποστηρίζει ότι υπάρχουν πολλαπλές όψεις της πραγματικότητας που είναι κοινωνικές κατασκευές.

Ο Foucault, φιλόσοφος και ψυχολόγος, έγραψε για την κριτική της εξουσίας και την μελέτη του τρόπου αναπαραγωγής της μέσω της γλώσσας. Θεωρείται ένας από τους κυριότερους στοχαστές του μεταμοντέρνου. Κατά τη διάρκεια της ζωής του ασχολήθηκε με το θέμα της εξουσίας και του τρόπου που αυτή αναπαράγεται κατά την εκτέλεση κοινωνικών πράξεων, κυρίως μέσω της γλώσσας και της γνώσης. Ο Foucault (1987) συνδέει άμεσα τη γνώση με την ισχύ της εξουσίας και διατυπώνει την άποψη ότι η γνώση δίνει θέση εξουσίας σ' αυτόν που την έχει και την χρησιμοποιεί. Αναλυτικότερα, στο άρθρο του Μ. Τσαγκαράκη (2011) «Γνώση και βία στο πλαίσιο της ψυχοθεραπευτικής σχέσης» γίνεται λόγος για την ισχύ της εξουσίας του θεραπευτή και τις μεταβολές της.

Κατόπιν, ο Derrida, μαθητής του Foucault, φιλόσοφος και θεωρητικός της λογοτεχνίας, συνέχισε να διερευνά τα αίτια αυτού που διαμορφώνει την οπτική που έχουμε για την πραγματικότητα. Ο Derrida, εισήγαγε την έννοια της αποδόμησης που επανεξετάζει τις δεδομένες υποθέσεις της μοντέρνας άποψης. Τον Derrida δεν τον ενδιέφερε τόσο να σχεδιάσει ένα νέο σύστημα γνώσης όσο να προκαλέσει αμφιβολίες για τον κυρίαρχο λόγο.

Ο Lyotard, ο κατ'εξοχήν φιλόσοφος του μεταμοντέρνου, ανέλυσε τη «μεταμοντέρνα συνθήκη». Ο Foucault και ο Derrida ασχολήθηκαν κυρίως με τη γλώσσα. Τους ενδιέφερε ποιες κοινωνικές δομές εξουσίας κρύβονται πίσω από τη γλώσσα και τη χρήση της γλώσσας και οι οποίες αναπαράγονται στη γλώσσα.

Οι μεταμοντέρνοι θεραπευτές θέτουν υπό αμφισβήτηση την ύπαρξη μιας και μοναδικής αλήθειας καθώς και τις παραδοσιακές αξίες. Καμιά πραγματικότητα δεν θεωρείται πιο σωστή από τις άλλες. Η κριτική της εξουσίας και η αποδόμηση θέτει σε νέα βάση την εξουσία του ειδικού και τη σχέση θεραπευτών – θεραπευόμενων. Οι μεταμοντέρνοι θεραπευτές θεωρούν ότι ο καθένας κατασκευάζει τη δική του πραγματικότητα μέσα από αλληλεπιδραστικές διαδικασίες της γλώσσας (λεκτικών και εξωλεκτικών στοιχείων). Με την αποδόμηση των διαδικασιών γνώσης, των προτύπων συμπεριφοράς και επικοινωνίας που δημιουργούνται εντός πολιτισμικού

πλαίσιου, ο θεραπευτής διερευνά μαζί με τον θεραπευόμενό του τα αυθεντικά στοιχεία του εαυτού.

Στον κοινωνικό κονστρουξιονισμό η ανθρώπινη πραγματικότητα κατασκευάζεται μέσω των διαδικασιών της ανθρώπινης επικοινωνίας μέσα σε ένα συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο κάθε φορά (von Schlippe & Schweitzer, 2008). Η έμφαση εδώ είναι στο πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφώνεται η ανθρώπινη εμπειρία. Οι κοινές αντιλήψεις ενός πολιτισμού θεωρούνται ως αντικειμενικές αλήθειες για τα μέλη του. Οι κυρίαρχες κοινωνικές αντιλήψεις διαμορφώνουν την εμπειρία του ατόμου ενώ παράλληλα το άτομο τις αλλάζει. Μέσα από την σχέση του ανθρώπου με το πλαίσιο δημιουργούνται νοήματα με τα οποία εξειδικεύεται το κοινωνικό περιεχόμενο της επικοινωνίας. Με άλλα λόγια, ο καθένας αποτελεί δημιούργημα του κόσμου, ενώ παράλληλα δημιουργεί τον κόσμο. (Luckman 1986).

Ο κοινωνικός κονστρουξιονισμός υποστηρίζει πως αφηρημένες έννοιες όπως 'εαυτός', 'σύμπτωμα', 'συναίσθημα', 'ψυχική διαταραχή', είναι έννοιες κατασκευασμένες, που χρησιμεύουν στη μεταξύ μας συνενόηση. Κλίμακες μέτρησης, εγχειρίδια, φάρμακα και ειδικότητες επιστρατεύονται για να αντιμετωπίσουν προβλήματα τα οποία υπάρχουν από τη στιγμή που θα τα ορίσουμε ως τέτοια. Συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες επωφελούνται από την αντιμετώπιση της γνώσης ως αντικειμενικής αλήθειας μέσω της εξουσίας που τους εξασφαλίζει η γνώση αυτή. Χαρακτηριστικό είναι το έργο του Foucault στη δεκαετία του '60 που άσκησε κριτική στο ψυχιατρικό κατεστημένο.

Η Vivien Burr (1995) περιγράφει τα βασικά χαρακτηριστικά του κοινωνικού κονστρουξιονισμού, ξεκινώντας από την ανάγκη για μια κριτική προσέγγιση προς τη γνώση που θεωρείται δεδομένη. Οι γνώσεις που έχουμε για τον κόσμο δεν θα πρέπει να θεωρούνται αντικειμενικές αλήθειες, "φυσική πραγματικότητα", αλλά προϊόντα της γλώσσας, των λέξεων και των κατηγοριών που χρησιμοποιούμε για να τον περιγράψουμε, μέσα στην κοινωνική αλληλεπίδραση. Σύμφωνα με τους Goolishian & Andersen (1988), η λειτουργία της γνώσης και η λειτουργία της γλώσσας είναι αδιαχώριστες.

Η γνώση, σύμφωνα με τον κοινωνικό κονστρουξιονισμό, κατασκευάζεται κοινωνικά – διυποκειμενικά. Οι άνθρωποι σκέφτονται για τον κοινωνικό κόσμο ως μέλη κοινωνικών ομάδων σε διαρκή αλληλεπίδραση μεταξύ τους. Όλη η γνώση παράγεται και δεσμεύεται από ανθρώπινα νοήματα και κατασκευές που ποικίλλουν ανάλογα με το ιστορικό πλαίσιο και τον τρόπο ζωής. Η ατομική σκέψη είναι ένας εσωτερικός διάλογος που προκύπτει από την εσωτερική συζήτηση των δημοσίων συζητήσεων.

Ο κοινωνικός κονστρουξιονισμός ως μεταμοντέρνο ρεύμα δίνει ιδιαίτερη σημασία στη **γλώσσα**. Η γλώσσα αποτελεί τόσο προϊόν όσο και παράγωγο

ανθρώπινης πραγματικότητας' (Luckman, 1990). Η γλώσσα είναι πάντα κοινωνική και απαιτεί το συντονισμό τουλάχιστον δύο ατόμων. Αποτελεί το κυρίαρχο υλικό με βάση το οποίο χτίζουμε την πραγματικότητα. Η πρόσβασή μας στην πραγματικότητα υφίσταται πάντα μέσω της γλώσσας, ως κύριο επικοινωνιακό μέσο αλληλεπίδρασης με τους άλλους ανθρώπους της κοινωνίας που ζούμε (Jørgensen & Phillips, 2002). Η γλώσσα – ο λόγος (discourse) και οι πρακτικές του (discursive practices) – είναι κοινωνικές κατασκευές, μια “μηχανή” που παράγει/συγκροτεί, τον κοινωνικό κόσμο, όπως μια μπετονιέρα παράγει τσιμέντο από άμμο, χαλίκι, κλπ και με το τσιμέντο κατασκευάζονται οικήματα και γέφυρες.

Ο **λόγος** αναφέρεται σε αντικείμενα, σε πράξεις, γεγονότα ή καταστάσεις δομεί, καθιστά υπαρκτές τις πράξεις, τα γεγονότα, τις καταστάσεις. Έχουμε πολλές επιλογές για το πώς θα μιλήσουμε για ένα γεγονός. Επιλέγοντας τις λέξεις δημιουργούμε τη γλώσσα (προτάσεις, νοήματα), δημιουργούμε και το γεγονός για το οποίο μιλάμε (μια συζήτηση γίνεται καβγάς, ερωτική πρόσκληση, διδασκαλία κ.ο.κ.).

Η γλώσσα μάς παρέχει πολλαπλές εναλλακτικές (λέξεις, μορφές αφήγησης, μεταφορές κλπ), μπορούμε να επιλέξουμε ενεργητικά κάποιες και να απορρίψουμε άλλες. Η επιλογή αυτή εξαρτάται από τα αποθέματα λόγου (τις λέξεις, τη σύνταξη ή τη γραμματική) και από τα ενδιαφέροντα και τον προσανατολισμό του ομιλητή. Το ίδιο γεγονός μπορεί να περιγραφεί με πολλούς τρόπους και είναι αδύνατον να ξεχωρίσουμε την ορθότερη περιγραφή. Οι υποκειμενικές ψυχολογικές πραγματικότητες δεν αντιμετωπίζονται ως εσωτερικές καταστάσεις αλλά ως κοινωνικές, δραστηριότητες που κατασκευάζονται και αποκτούν υπόσταση στο λόγο.

Ο λόγος είναι ο κύριος τρόπος κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Δομεί την εμπειρία της πραγματικότητας και τα ανθρώπινα νοήματα. Η γλώσσα είναι το «όχημα της σκέψης». Έχει κοινωνική δράση μέσα στα κοινωνικά πλαίσια και τις συμβάσεις στις οποίες πραγματώνεται.

Μιλάμε, συζητάμε, με τη γλώσσα μας επικοινωνούμε, δημιουργώντας αναπαραστάσεις της πραγματικότητας που δεν είναι ποτέ απλά αντανakλάσεις μιας προϋπάρχουσας πραγματικότητας, αλλά συμβάλουν στην κατασκευή της. Τα φυσικά αντικείμενα αποκτούν την αναπαράσταση, το νόημα που τους αποδίδουμε και με το οποίο τα καταλαβαίνουμε/αναγνωρίζουμε ως τέτοια, μέσα από τη συγκρότησή τους μέσα στην γλώσσα, στην ανθρώπινη ομιλία εντός ενός ορισμένου πολιτισμού. Μέσω των αναπαραστάσεων, μπορούμε να “εν-νοήσουμε” τη χρήση των φυσικών αντικειμένων, τη λειτουργία τους, την ωφέλειά τους, εν ολίγοις το νόημά τους για εμάς, να τα “επι-κοινωνήσουμε” μέσα στον πολιτισμό και την συγκεκριμένη κοινωνία μας, ντύνοντάς τα με “επιστημολογική υπόσταση αντικειμένων” (Parker, 1992), μέσα στην “εκφραστική σφαίρα” (Harré, 1979).

Έτσι, οι άνθρωποι αντιμετωπίζονται ως κοινωνικά όντα και όχι ως μεμονωμένα άτομα. Το ενδιαφέρον βρίσκεται στις σχέσεις που χτίζονται μέσα στο χρόνο, στην οικογενειακή ζωή, στις ευρύτερες κοινότητες μας, τις ομάδες αναφοράς και τη συλλογική ιστορία της κοινωνίας μας. Η έμφαση δίνεται στο τι λένε οι άνθρωποι για τις πράξεις τους και στη συλλογική (κοινωνική) γνώση που καθιστά τον κοινωνικό κόσμο. Η ψυχολογία του ατόμου γίνεται κατανοητή μέσα στην κοινωνική αλληλεπίδραση. Ότι αποδίδουμε στον εαυτό μας (συναίσθημα, κίνητρα) δεν αποτελούν φυσικές ουσίες της ανθρώπινης υπόστασης αλλά βρίσκονται στη διάθεσή μας μέσω της γλώσσας και της ικανότητάς μας να δομούμε τον κόσμο. Η ταυτότητα, ο εαυτός, η μνήμη, η εμπειρία, η γλώσσα δομούνται μέσα στο κοινωνικό πλαίσιο. Ο εαυτός και ο κόσμος, όπως τον αντιμετωπίζουμε σήμερα θα μπορούσε να δομηθεί διαφορετικά.

Ο Gergen ασχολήθηκε ιδιαίτερα με την έννοια του 'εαυτού' στο παρόν και κάνει λόγο για 'κοινωνικό κορεσμό'(1991). Ο εαυτός δεν είναι πια το άτομο μέσα στο σώμα. Επειδή το άτομο σήμερα συνδέεται ποικιλοτρόπως με κοινωνικά πλαίσια, ο εαυτός δεν μπορεί να είναι πια μια ατομική κατασκευή, αλλά πολύ περισσότερο έκφραση σχέσης και σχετίζεσθαι.

Οι κύριες θέσεις του Κοινωνικού Κονστρουξιονισμού λοιπόν συνοψίζονται στα παρακάτω:

- Νους, συναίσθημα, εαυτός επαναπροσδιορίζονται ως κοινωνικές κατασκευές που συνδέονται με το πλαίσιο, τον κοινωνικό διάλογο και όχι αποκλειστικά με τον εγκέφαλο.
- Αμφισβητείται ριζικά ό,τι θεωρείται «δεδομένο» και «αυτονόητο» στον κοινωνικό κόσμο.
- Η γνώση θεωρείται ιστορικά, κοινωνικά και πολιτισμικά τοποθετημένη, αλλά και συνυφασμένη με σχέσεις εξουσίας.
- Η έννοια της απόλυτης αλήθειας απορρίπτεται. Οι μεταμοντέρνοι δέχονται όλες τις αφηγήσεις χωρίς επίκριση.
- Η πραγματικότητα δεν είναι παρά μια κοινωνική κατασκευή.
- Ιδιαίτερη έμφαση αποδίδεται στη γλώσσα. Οι πραγματικότητες, οι θεωρίες, τα συστήματα ιδεών θεωρούνται κατά κάποιο τρόπο αφηγήσεις. Τα ανθρώπινα συστήματα είναι συστήματα γλώσσας και δημιουργίας νοήματος. Το νόημα δημιουργείται στη σχέση του ατόμου με το πλαίσιο και βιώνεται στο διάλογο με τους άλλους και με τον εαυτό.
- Η αποδόμηση του κοινωνικού νοήματος αποτελεί μια διαδικασία που όταν την παρατηρούμε και την περιγράφουμε προσδιορίζουμε κάτι που είναι πραγματικό.

- Στις κοινωνικές κατασκευές ανήκει ο κυρίαρχος λόγος και οι σχέσεις εξουσίας που συνδέονται μ'αυτόν. Οι περιγραφές και οι εξηγήσεις για τα κοινωνικά πράγματα δεν μπορεί ποτέ να είναι ουδέτερες ή απρόσωπες. Είναι μορφές αντ-αγωνιστικής κοινωνική δράσης, η οποία συντηρεί κάποια μοτίβα και αποκλείει κάποια άλλα.
- Τα προβλήματα δημιουργούνται και ρυθμίζονται μέσω της γλώσσας και άρα μπορούν να αποδομηθούν μέσω αυτής.

Μέσα στη συζήτηση, στο διάλογο, θεωρείται ότι δημιουργείται η πραγματικότητα και έτσι διανοίγονται για τη θεραπεία πολλές, νέες μεταφορές. Η θεραπεία είναι συνυφασμένη με τη δημιουργία συνεχώς νέων νοημάτων χωρίς περιορισμό ώστε να προκύπτουν νέες αφηγήσεις. Δίνεται προσοχή στον τρόπο που δημιουργείται και κατασκευάζεται από κοινού η σημασία στα συστήματα. Έτσι, ο κοινωνικός κονστρουξιονισμός γίνεται το κεντρικό θεμέλιο της **αφηγηματικής προσέγγισης** στη συστημική θεραπεία.

Με βάση τις θέσεις του κοινωνικού κονστρουξιονισμού, διαμορφώνεται μια διαφορετική αντίληψη για τα προβλήματα στα άτομα και τις οικογένειες. Στην πρώτη τάξη κυβερνητική τα προβλήματα συνδεονται με το πλαίσιο της οικογένειας και θεωρούνται ότι αποτελούν σύμπτωμα δυσλειτουργίας του οικογενειακού πλαισίου και των σχέσεων που αναπτύσσονται μέσα σ'αυτό.

Στη 2ης τάξης κυβερνητική περίοδο, με βάση τον κοινωνικό κονστρουξιονισμό, δίνεται έμφαση στα προβλήματα που υπάρχουν στο ευρύτερο κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο των ατόμων και τα οποία συνδεονται με τον τρόπο που το άτομο και οι οικογένειες ερμηνεύουν την πραγματικότητα και δημιουργούν κοινές σημασίες. Κυρίαρχες πολιτισμικές αντιλήψεις και καταστάσεις όπως η άνιση κατανομή της δύναμης και του πλούτου, στερεοτυπικές αντιλήψεις για τον ρόλο των δύο φύλων, αναχρονιστικές αντιλήψεις για την άσκηση της εξουσίας ή τον τρόπο λειτουργίας της οικογένειας, δημιουργούν αντίστοιχα προβλήματα (Παπαδιώτη - Αθανασίου, (2000).

Οι κοινωνικοί κονστρουξιονιστές αποφεύγουν να δουλεύουν με έννοιες όπως ταυτότητα και προσωπική ευθύνη, θεωρώντας ότι κάτι τέτοιο αντικατοπτρίζει την έμφαση στο άτομο. Προσπερνούν τον καθοριστικό ρόλο και την ευθύνη της οικογένειας στη μεταφορά κοινωνικών και πολιτισμικών αξιών και δουλεύουν κυρίως σε επίπεδο κοινωνικής ευθύνης. Στόχος τους είναι να λειτουργήσουν απενοχοποιητικά για την οικογένεια, εφόσον πιστεύουν ότι τα ευρύτερα συστήματα είναι αυτά που αποτελούν τους βασικούς φορείς εξουσίας, επιβολής προτύπων και διαμόρφωσης αξιών.

Η στροφή προς τη δεύτερη κυβερνητική, καθώς και οι αντιλήψεις για το τι είναι αληθινό και πραγματικό, καθώς και η επιρροή του κοινωνικού κονστρουξιονισμού, έχουν ασκήσει ουσιαστική επίδραση στους συνεχιστές

της σχολής του Μιλάνου και σε άλλες παραδοσιακές σχολές ψυχοθεραπείας, όπως η Ροτζεριανή (Ανδρουτσοπούλου, 2004).

Συμφωνα με τις θέσεις της 2ης κυβερνητικής περιόδου, στόχος του θεραπευτή είναι να μάθει από τον θεραπευόμενο πως ο ίδιος βιώνει την αλήθεια του. Ο θεραπευτής δεν αποτελεί πλέον έναν αποστασιοποιημένο, ισχυρό εξωτερικό παρατηρητή, αλλά έναν συμμετέχοντα που προσπαθεί να ενθαρρύνει το διάλογο χωρίς να προσεγγίζει το θεραπευόμενο με έτοιμες υποθέσεις, τις οποίες πασχίζει να επιβεβαιώσει με κάθε τρόπο.

Οι μεταμοντέρνοι θεραπευτές πλέον, εγκαταλείπουν τη θέση εξουσίας και ελέγχου κατά τις συνεδρίες και ενδιαφέρονται για τις θεραπευτικές προτάσεις που δημιουργούνται από κοινού, για την πραγματικότητα που μια οικογένεια προσκολλά σε ένα πρόβλημα, το οποίο διαιωνίζει τη συμπεριφορά της. Εστιάζουν στο νόημα ή στο κοινό σύνολο των προτάσεων μιας οικογένειας σε σχέση με ένα πρόβλημα. Ο θεραπευτής συζητά με την οικογένεια και τα άτομα για τους παράγοντες και τις διεργασίες που δημιουργούν τα προβλήματα. Συζητούνται οι υποκειμενικές αντιληψεις της οικογένειας και των ατόμων, τονίζεται όμως ιδιαίτερα, ο ρόλος του κυρίαρχου πολιτισμικού και κοινωνικού πλαισίου στη διαμόρφωση του τρόπου που αντιλαμβανόμαστε την πραγματικότητα και καθορίζουμε την συμπεριφορά μας, όπως και τις προσδοκίες που έχουμε από τη συμπεριφορά των άλλων.

Όπως αναφέρει η Jones (1993) στη θεραπευτική συνεδρία γίνεται επικοινωνία δύο διαφορετικών πολιτισμών, του πολιτισμού του θεραπευτή και του πολιτισμού της οικογένειας ή του ατόμου που ζητάει βοήθεια. Με αυτό το μόιρασμα, τη μεταξύ τους επικοινωνία, δημιουργείται ένα νέο πλαίσιο, το θεραπευτικό, που είναι διαφορετικό από το προηγούμενο. Οι θέσεις αυτές μειώνουν την απόσταση ανάμεσα στον θεραπευτή και το θεραπευόμενο, μειώνουν το ρόλο της αυθεντίας του ειδικού και δημιουργούν την τάση για μια συνεχή αναζήτηση σε συνεργατική βάση (Παπαδιώτη-Αθανασίου, 2000).

Ο θεραπευτής εδώ δεν είναι αυτός που κατέχει την αλήθεια, αλλά ένας συζητητής ο οποίος χρησιμοποιεί το διάλογο ως μέσο αποδόμησης της κοινωνικά κατασκευασμένης ιστορίας και επίσης ως μέσο για την αναδόμηση μιας νέας αφήγησης (Lynn Hoffman, 1996).

Η θεραπευτική αλλαγή, με βάση τις θέσεις του κονστρουξιονισμού, προκύπτει αβίαστα μέσα από την πληροφορία που θα πάρουν τα άτομα από τη συζήτηση και την ανταλλαγή ιδεών. Με βάση αυτήν την ιδέα, στη δυνατότητα δηλαδή που δίνεται στην οικογένεια να δει το πρόβλημα της με άλλη οπτική και να αντιληφθεί τους παράγοντες που μπορεί να συνδέονται με τα προβλήματα της, διαμορφώθηκε μια σημαντική τεχνική παρέμβασης της περιόδου αυτής από τον Tom Andersen (1991, 1993), η ομάδα αναστοχαστικού διαλόγου. Τα μέλη της ομάδας, συνήθως επαγγελματίες ή

εκπαιδευόμενοι, αφού παρακολουθήσουν πίσω από τον καθρέπτη μια οικογενειακή συνεδρία, συζητούν μεταξύ τους, προσφέροντας στην οικογένεια, που εκείνη έχει πλέον το ρόλο του παρατηρητή, πολλαπλές οπτικές, κάποιες από τις οποίες, μπορούν να ανοίξουν στα μέλη της οικογένειας νέους δρόμους στη νοηματοδότηση των εμπειριών τους (Αδρουτσοπούλου, 2004).

Στη σημασία της γλώσσας για τη διαμόρφωση της πραγματικότητας, στηρίζεται η θεραπεία μέσω της αφήγησης και η ερμηνευτική, που αποτελούν βασικούς τρόπους θεραπευτικής παρέμβασης στη συστημική προσέγγιση σήμερα (Dallos, 1997, Parry & Doan, 1994, McNamee & Gergen, 1996).

Ένας μεγάλος αριθμός θεραπευτών κυρίως από τις συστημικές και ψυχοδυναμικές σχολές), άρχισαν να δουλεύουν με τη συνειδητοποίηση ότι οι άνθρωποι οργανώνουν την εμπειρία τους με τη μορφή ιστοριών (human as «story-telling animals»), (McLeod, 1997). Προκειμένου λοιπόν, να μιλήσουν τόσο για τις θεωρήσεις τους όσο και για τις πρακτικές εφαρμογές των θεωρήσεων αυτών, άρχισαν να αντλούν μεταφορές του λόγου από τις ανθρωπιστικές επιστήμες και το χώρο της τέχνης, εγκαταλείποντας την τάση να υιοθετούν μεταφορές που προέρχονται από τις θετικές επιστήμες (Ανδρουτσοπούλου, 2004, Σαββίδου, 2002, Schwartz, 1999). Ως απόρροια αυτής της στροφής άρχισαν να δίνουν μεγαλύτερη βαρύτητα στις ιστορίες που τους έλεγαν οι θεραπευόμενοι και επικέντρωσαν τις προσπάθειές τους στο πώς μπορούν να βοηθήσουν τους θεραπευόμενους στη διαδικασία αφήγησης των ιστοριών τους. Έτσι η όποια προφορική ιστορία (συμβάν, παιδική ανάμνηση, όνειρο) αλλά και το όποιο κείμενο (ημερολόγιο, γράμμα, ποίημα), αναφέρει ένας θεραπευόμενος στο θεραπευτή του αποκτά μεγάλη σημασία ως μια έκφραση, εκδοχή του εαυτού. Σύμφωνα με την αφηγηματική οπτική ο εαυτός μας δεν **είναι**, αλλά κατασκευάζεται συνεχώς όχι μόνο κατά την παιδική ηλικία, αλλά ως το τέλος της ζωής, με μέλημα του «κατασκευαστή» του, τη διατήρηση μιας αίσθησης συνέχειας, νοήματος και σκοπού. Ακόμα και παλιά «κεφάλαια» ή «επεισόδια», γεγονότα και εμπειρίες του παρελθόντος, βρίσκονται σε συνεχή αναθεώρηση και τροποποίηση έτσι ώστε να ταιριάζουν κάθε φορά με τον τρόπο που η αυτοβιογραφία εξελίσσεται (White & Epston, 1990), (Ανδρουτσοπούλου, Α).

Ο θεραπευτής έχει το ρόλο του βοηθού αυτοβιογράφου. Έχει στο νου του κάτι που ο θεραπευόμενος αρχικά συνήθως δε συνειδητοποιεί, ότι δηλαδή η μορφή που ο θεραπευόμενος δίνει τις ιστορίες του, καθώς και το τι επιλέγει να αφηγηθεί (το περιεχόμενο), είναι καθοριστικά γιατί σημαίνουν τον τρόπο με τον οποίο κατασκευάζει τον εαυτό του στα μάτια τα δικά του και των άλλων.

Ο κοινωνικός κονστρουξιονισμός οδήγησε το χώρο σε πολλές και χρήσιμες αναθεωρήσεις, όπως θέματα που σχετίζονται με την έμφαση στην υγεία και όχι στην παθολογία, την ανάπτυξη της κοινωνικής ευαισθησίας των

θεραπευτών και τον προβληματισμό για τον πιο ισότιμο ρόλο τους απέναντι στους θεραπευόμενους.

Τέλος, ο κοινωνικός κονστρουξιονισμός, με την έμφαση που έδωσε στη γλώσσα και την παράλληλη σύνδεση με την συνεργατική θεραπεία και την αφηγηματική στροφή στο χώρο τη ψυχοθεραπείας, κατέδειξε τον απόλυτο χαρακτήρα της αντικειμενικής γνώσης και άνοιξε το δρόμο για την αποδοχή πολλαπλών οπτικών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ανδρουτσοπούλου, Α. (2004) Συστημική και οικογενειακή θεραπεία: Κριτική ανασκόπηση των μετανεωτερικών εξελίξεων. *Ψυχολογία*, 11 (4), σ.512-528

Ανδρουτσοπούλου, Α. (2008) Ανάλυση αφήγησης ως εργαλείο αξιολόγησης και σχεδιασμού παρεμβάσεων στη συμβουλευτική και ψυχοθεραπεία. Κείμενο εργασίας/working paper series 2008/22

Androutsopoulou, A. (2001a) The self-characterisation as a narrative tool: Applications in therapy with individuals and families. *Family process*, 40, p.79-84.

Androutsopoulou, A. (2001b) Fiction as an aid to therapy: A narrative and family rationale for practice. *Journal of Family Therapy*, 23, p. 278-295

Boscolo, L. & Bertrado, P. (2008) *Ατομική Συστημική Θεραπεία*. Μαΐστρος

Burr, V. (1995) *An introduction to Social Constructionism*. London: Sage

Dallos, R. (1997) *Interacting stories, narratives family beliefs and therapy*. Karnac books.

Gergen, K. (1985) The social constructionist movement in modern social psychology. *American Psychologist*, vol. 40(3), pp. 266-275

Gergen, K. (1991) *The Saturated Self*. New York: Basic Books

Gergen, K. (1994) *Realities and Relationships: Soundings in social construction*. Harvard

Hoffman, L. (1995) *Exchanging voices: A collaborative Approach to Family Therapy*. Karnac Books

Hoffman, L. "Setting aside the model in family therapy" in Michael F.Hoyt

(1996) "The Handbook of Constructive Therapies", Jossey Bush Publishers, p.105-106

Jones, E. (1993) *Family Systems therapy*. John Wiley & sons. New York

Lax, W.D. (2006) Postmodern thinking in a clinical practice. In: *Therapy as social construction*. S. McNamee and K. Gergen (ed.) London: Sage

McLeod, J. (1997) *Narrative and psychotherapy*. London: Sage

Παπαδιώτη-Αθανασίου, Β. (2000) Η Συστημική προσέγγιση στην ψυχοθεραπεία, σήμερα. Μια εξελικτική πορεία. *Τετράδια ψυχιατρικής*, No 70, σ.32-44

Σαββίδου, Ι. (2002) Αφήγηση για μια αλλαγή στο χώρο της συστημικής σκέψης. *Μετάλογος*, 2, σ. 18-38.

Schlippe, A. & Schweitzer, J. (2008) Ένας κόσμος δημιουργείται από κοινού: Κοινωνικός Κονστρουξιονισμός. *Εγχειρίδιο της Συστημικής Θεραπείας και Συμβουλευτικής*. University Studio Press

Τσαγκαράκης, Μ. (2011) Γνώση και βία στο πλαίσιο της ψυχοθεραπευτικής σχέσης. Σύναψις, 20

Τσέλιου, Ε. & Ψαρόπουλος, Γ. (2002) Η κρυφή συστημική (;) γοητεία του κοινωνικού κονστρουξιονισμού. Μετάλογος, 2